

Franciszek Wasyl

ORMIANIE

w przedautonomicznej
Galicji

Studium
demograficzno-
-historyczne

*Ormianie
w przedautonomicznej Galicji*

STUDIA
GALICYJSKIE

Tom 4

Franciszek Wasyl

*Ormianie
w przedautonomicznej Galicji*

Studium demograficzno-historyczne

Kraków

© Copyright by Franciszek Wasyl, Kraków 2015

Recenzenci:
prof. dr hab. Zdzisław Budzyński
prof. dr hab. Krzysztof Zamorski

Redaktor naukowy serii:
dr Adam Świątek

Opracowanie redakcyjne:
Marta Stęplewska

Projekt okładki:
Paweł Sepielak

Na okładce wykorzystano rycinę pt. *Grossmutter und Enkel, armenische Typen aus Kutu*,
[w:] *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, t. 11, Wien 1890

Publikacja wydana dzięki pomocy *de minimis*
z Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego,
dofinansowana przez Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne,
Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Maius
oraz Fundację Studentów i Absolwentów UJ „Bratniak”

Publikacja wydana w dwóch wersjach: drukowanej i elektronicznej.
Pierwotna jest wersja drukowana

ISBN 978-83-7638-530-3

KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel./faks: 12 431 27 43, 12 421 13 87
e-mail: akademicka@akademicka.pl
Księgarnia internetowa: www.akademicka.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	9
I. Źródła i literatura	17
1. Charakterystyka ogólna źródeł.....	17
2. Charakterystyka szczegółowa wykorzystanych źródeł	19
2.1. Spisy wiernych.....	19
2.2. Metryki ślubów, chrztów i zgonów.....	33
2.2.1. Metryki ormiańskokatolickie.....	34
2.2.2. Metryki rzymskokatolickie	38
2.3. Metryki gruntowe	40
2.4. Kartografia.....	43
2.5. Pozostałości źródłowe samorządu gminnego – <i>Acta iudicii civilis armenorum</i>	45
2.6. Dokumenty urzędu biskupiego.....	46
3. Literatura (wybór)	47
3.1. Demografia historyczna	48
3.2. Genealogia, pamiętnikarstwo i kroniki rodzinne	49
3.3. Historiografia dotycząca Ormian	52
3.4. Dawni mistrzowie.....	54
II. Ormianie i ich miniaturowa wspólnota	57
1. Geografia zasiedlenia.....	57
2. Liczebność populacji ormiańskiej	60
3. Wspólnota religijna	65
3.1. Organizacja terytorialna.....	65
3.2. Sprawy ekonomiczne.....	70
3.3. Ludzie Kościoła	73
4. Kształtowanie się wspólnoty szlacheckiej.....	80
5. Pytania o tożsamość ormiańską	85
5.1. Przypadek Kaspra Melchiora Ciągiewiczza	85
5.2. Przypadek Grzegorza Romaszkana	89
III. Małżeństwo po ormiańsku.....	95
1. Zawijazywanie małżeństw w kręgu ormiańskim.....	97
1.1. Prawo	97

1.2. Pokrewieństwo małżonków	100
1.3. Wiek panien i kawalerów	103
1.4. Sezonowość ślubów	108
1.5. Dzień zaślubin	110
1.6. Małżeństwa powtórne	112
1.6.1. Kawaler żeni się z wdową	114
1.7. Małżeństwo międzyobrzędowe	116
2. Zaślubiny Ormian z perspektywy obyczajowo-obrzędowej	122
2.1. Swaty, zaręczyny, umowa ślubna	122
2.2. Ślub i wesele	128
2.3. Ceremoniał ślubny na opak	130
IV. Potomstwo	133
1. Przed narodzinami dziecka	135
2. Oczekiwanie na dziecko. Studia przypadków	137
3. Chrzty w katedrze lwowskiej	141
3.1. Ormianie z lwowskiej metropolii – w świetle metryki chrztów	146
3.2. Rodzice chrzestni	150
4. Położne i wiedza medyczna	154
5. <i>Illegitimi</i>	158
6. Ceremonia chrztu i bierzmowania	165
7. Imiona	167
7.1. Imiona chłopców	168
7.2. Imiona dziewczynek	175
7.3. Imiona nadawane podczas bierzmowania	179
7.4. Podwójne/dwuczonowe imiona chrzestne i przy bierzmowaniu	179
7.5. Imiona dzieci z nieprawego łoża	180
V. Ormiańskie ognisko domowe	183
1. Rodzina i pokrewieństwo w ormiańskiej wspólnocie (język, prawo, obyczajowość)	185
1.1. Rodzina w świetle sprawy rozwodowej	190
1.2. Rodzina w świetle procesu o spadek	195
1.3. Spółka rodzinna – relacje rodzinne w świetle działalności handlowej	197
2. Ormiańska rodzina mieszczańska na przykładzie Horodenki i Kut	203
2.1. Rodziny wielopokoleniowe	205
2.2. Służba i komornicy	210
3. Między rodziną mieszczańską a szlachecką	213
3.1. Ród Abgarowiczów ze Stanisławowa: historia trzech braci i dwóch pokoleń	213
3.2. Ormiańska rodzina szlachecka: Krzczunowiczowie i Nikorowiczowie	217
3.2.1. Krzczunowiczowie	217
3.2.2. Nikorowiczowie	227
Wnioski	234
VI. Śmierć i pogrzeb	237
1. Śmierć wśród dzieci i młodzieży	238
2. Śmierć w „sile wieku” (20-59 lat)	243

2.1. Choroby i dolegliwości	244
2.2. Zgony w połogu (wśród kobiet w wieku od 20 lat)	247
2.3. Sezonowość zgonów Ormian w „sile wieku”	251
3. Śmierć starców (60 lat i więcej).....	253
3.1. Choroby i dolegliwości wieku starczego	258
3.2. Problem samotności wśród starców	262
4. Zgony w szpitalach oraz zgony spowodowane biedą i ubóstwem	266
5. Cudowne uzdrowienia – księga cudów jako kronika chorób	271
6. Chwila śmierci – rytuał i przepis	274
6.1. Testament	274
6.2. Chwila śmierci.....	276
7. Pogrzeb	279
 VII. Zakończenie.....	 285
 Ormiańskokatolickie spisy ludności (edycja źródeł)	 289
 Bibliografia.....	 431
 Spis ilustracji	 447
 Spis wydanych dokumentów.....	 451
 Spis tabel	 453
 Spis wykresów.....	 455
 Indeks	 457
 Summary	 547

WSTĘP

Niniejsza praca powstała jako wynik połączonych zainteresowań jej autora demografią historyczną oraz historią Ormian polskich. Demografia historyczna, bardzo już rozwinięta dziedzina refleksji historycznej, opiera się na zdefiniowanej metodologii, przyjętej, używanej i niekiedy ulepszanej przez jej kolejnych adeptów. Historia Ormian, rozumiana jako dzieje tej grupy i jej instytucji (społecznych, religijnych), także ma swoje miejsce wśród subdziedzin naukowych. Łatwo zauważyć, co różni oba te kierunki zainteresowań. Demografia zajmuje się analizą kwantytatywną „faktów demograficznych” – które rozpatruje ze względu na ich podłoże biologiczne (np. narodziny, śmierć) lub biologiczno-kulturowe (np. małżeństwo). Dzieje Ormian zaś, w klasycznym ujęciu, można przedstawić jako sumę dociekań nad losem poszczególnych osób i rodzin (genealogia), historię grupy jako całości oraz obraz jej instytucji (historia Kościoła, historia społeczna).

W niniejszej pracy, zgodnie z tytułem, starano się powiązać metodologie obu dziedzin w taki sposób, by wzajemnie się uzupełniały i wzbogacały. Najłatwiej wyjaśnić to na przykładzie.

Oto wywodzący się z polskich Ormian Marian Rosco Bogdanowicz przywołuje w swoich pamiętnikach rodzinną tragedię, która rozegrała się na przełomie lat 30. i 40. XIX wieku. Dziadek pamiętnikarza Antoni Rosco Bogdanowicz miał „jedynaka syna i cztery córki, z których trzy ładne i dorodne panny, i ułomną, prawie karlego wzrostu, ale niezwykle zącną i dobrą Serafinę”¹. Pewnego dnia dziewczynki poszły kąpać się w Bugu (dramat rozegrał się w Sokalu); jedna z nich trafiła na wir i zaczęła tonąć. Na pomoc ruszyły dwie jej siostry, a także przebywająca nieopodal przyjaciółka. W efekcie „wszystkie cztery utonęły w oczach przerażonej, ułomnej Serafiny, która pozostała na brzegu”². Demograf odnajdzie tragiczny epizod z dziejów rodziny Rosco Bogdanowiczów w lokalnych księgach śmierci i skonstatuje na tej podstawie, że latem zwiększała się liczba zgonów w wyniku nieszczęśliwych wypadków nad wodą. Spostrzeżenie to nie daje jednak satysfakcji poznawczej; pozostawia w ukryciu szereg

¹ M. Rosco Bogdanowicz, *Wspomnienia*, przedmowa A. Knot, przygotowanie do druku, przypisy, przekład obcych tekstów J. Gintel, t. 1, Kraków 1959, s. 10.

² *Ibidem*.

doniosłych faktów, które pociągnęło za sobą zdarzenie nad Bugiem. „Mój dziadek pod wpływem tej tragedii nie chciał do dóbr Sokalskich powracać. Osiadł w domu swym (obecnie pałacu Baworowskich) we Lwowie przy ulicy Czarnieckiego 1.4)”³. W wyniku dramatu rodzina przeniosła się do Lwowa, czego nie dowiedzielibyśmy się ze źródeł proveniencji demograficznej. Ale nie to było najważniejsze. Otóż śmierć dziewczynek spowodowała, że „ojciec i ciotka Serafina odziedziczyli znacznie większy majątek niż oczekiwać mogli”⁴. Nieatrakcyjna fizycznie panna stała się dobrą „partią” na miejscowym rynku matrymonialnym. Rodzina dziewczyny „dla uniknięcia ewentualnego łowcy posagowego – ułożyła jej mariaż z zacnym i niezwykle rozumnym stryjecznym jej bratem Robertem Bogdanowiczem”⁵. Na przykładzie Serafiny widać zabiegi bliskich, którzy, dbając o koligacje, mieli na uwadze także sukces ekonomiczny nowego stadła. „Karlego wzrostu” dziewczyna stworzyła mężowi na tyle spokojne warunki, że ten „oddał się z całym zapałem swym umiłowanym studiom historycznym”, w ten sposób może kompensując sobie braki w pożyciu małżeńskim⁶. Małżeństwo doczekało się dwóch synów: „Zygmunt, świetny muzyk, [...] skończył z dotychczas niewyjaśnionych powodów samobójstwem. Drugim był Stanisław”⁷.

Ten krótki fragment z dziejów rodziny Rosco Bogdanowiczów sygnalizuje, jak dwie płaszczyzny dociekań historycznych mogą się uzupełniać i wzajemnie objaśniać.

Zainteresowanie Ormianami często płynie na początku, i tak było w przypadku piszącego tę pracę, z zauroczenia swoistym mitem otaczającym tę grupę w polskim piśmiennictwie. Ów mit, wielowymiarowy w swojej treści, można określić tutaj jednym zdaniem – „przybysze z Orientu”. Takie wyobrażenie Ormian ma swoje ugruntowanie i sens w odniesieniu do doby staropolskiej. Przejęte przez zauroczoną „wielokulturowością” historiografię, przeżywa obecnie renesans, w naszym przekonaniu ze szkodą dla rzeczywistości historycznej, którą stara się opisać (wyjaśnić). Bo przecież zapach kardamonu i korzeni, którymi handlowali Ormianie w XVI i XVII wieku, nie przemoże woni koziny i huzuła, które trzymali w torbach, przepędzając stada wołów do Ołomuńca⁸. Ten „prosty lud ormiański w Galicji”⁹ z całą pewnością zasługuje na to, aby badać go i opowiadać o nim bez „orientalnej” optyki, a z większym wyczuciem związków Ormian z ich nową ojczyzną.

Pewnego wyjaśnienia wymaga zakres terytorialny i ramy chronologiczne pracy. Za podstawową jednostkę terytorialną przyjęto tutaj Galicję – w obrębie której Ormianie tworzyli wyraźne i najliczniejsze skupiska osadnicze (przechowując w pamięci-

³ *Ibidem*, s. 10-11.

⁴ *Ibidem*, s. 10.

⁵ *Ibidem*, s. 11.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, s. 13.

⁸ Obraz Ormian polskich XIX wieku za: L. Jabłonowski, *Pamiętniki*, oprac., wstęp i przypisy K. Lewicki, Kraków 1964, s. 86.

⁹ Określenie Henryka Golejewskiego. Por. H. Golejewski, *Pamiętnik*, oprac. I. Homola, B. Łopuszański, J. Skowrońska, t. 2, Kraków 1971, s. 77.

ci elementy dziedzictwa kulturowego Polski, jak i dostosowując się do kulturowego i ustawodawczego wpływu Wiednia). W niniejszych badaniach pominięto Bukowinę, która w latach 1774-1849 stanowiła integralną część Galicji i w której zamieszkiwała spora grupa Ormian (polskich i siedmiogrodzkich). Uczyniono to przede wszystkim dlatego, że kraina ta, silnie spolaryzowana religijnie i społecznie, przez to niezwykle ciekawa historycznie, wymaga po prostu odrębnego opracowania, opartego na osobnej kwerendzie źródłowej¹⁰.

Ramy chronologiczne pracy determinowane są zainteresowaniami historycznymi autora oraz podstawą źródłową. Doba przedautonomiczna w badaniach dziejów Galicji jest zdecydowanie bardziej zaniedbana badawczo aniżeli okres późniejszy. Choć właśnie w tym czasie, naszym zdaniem, dokonywały się doniosłe zmiany społeczne i cywilizacyjne, zaznaczone upadkiem państwa polskiego i przemianami charakterystycznymi dla całej XIX-wiecznej Europy. Brak pogłębionych studiów nad tym okresem zaowocował w konsekwencji wyparciem go z refleksji naukowej i poddaniem działaniu mitologizujących uproszczeń i myślowych skrótów. W niektórych miejscach pracy, dla jasności wyводу, wędrowano do czasów staropolskich (Stanisławów), a niekiedy wybiegano w drugą połowę XIX wieku (Lwów). Zawsze jednak czyniono to celem dogłębnego wyjaśnienia zjawisk zaobserwowanych w społeczności Ormian w epoce przedautonomicznej Galicji. Dociekaniom demograficznym nie przynosi to wielkiej szkody.

Praca składa się z sześciu rozdziałów oraz aneksu źródłowego, na który składa się szesnaście spisów ludności ormiańskokatolickiej. Konskrypcje te nie tylko uzupełniają narrację, stanowią również dokumentację rodzin ormiańskich, która może być podstawą dociekań genealogicznych i punktem wyjścia do dalszych badań. Dlatego też zebranie ich w pracy wydawało się celowe, ułatwia bowiem dostęp do dokumentów niepublikowanych oraz tych rozproszonych w rozmaitych pismach.

Rozdział pierwszy został poświęcony charakterystyce wykorzystanych źródeł i literaturze przedmiotu. Zestawiono w nim i opisano wyznaniowe konskrypcje wiernych, księgi metrykalne ślubów, chrztów i zgonów (ormiańskokatolickie i rzymskokatolickie), katastry gruntowe (metryki józefińska i franciszkańska) oraz zabytki kartograficzne. Jest to główny zrząd spożytkowanej dokumentacji źródłowej. W dalszej części rozdziału znalazł się przegląd literatury przedmiotu, zarówno z zakresu demografii historycznej, jak i historii Ormian. W pierwszym wypadku prezentacja ma charakter bardziej selektywny, pominięto prace niewnoszące zasadniczo nowych treści i koncepcji do badań demograficznych. Zabieg ten jest usprawiedliwiony przez fakt, że w ostatnich czasach powstała praca sumująca dotychczasowy dorobek polskiej demografii historycznej¹¹. Na potrzeby niniejszej książki starano się także sięgać po literaturę zachodnią, oferującą ciekawe perspektywy interpretacyjne. Historiografia Ormian polskich została zaprezentowana poprzez osiągnięcia ostatnich czasów,

¹⁰ Na początku XX wieku społeczność ormiańską na Bukowinie opisał Johann Polek. Zob. J. Polek, *Die Armenier in der Bukowina*, Czernowitz 1906.

¹¹ C. Kuklo, *Demografia Rzeczypospolitej przedrozbiorowej*, Warszawa 2009.

Książka podejmuje ważny temat dla poznania przeszłości tej części ziem Rzeczypospolitej, która skutkiem naszej polskiej niefrasobliwości i zachłanności państw sąsiednich znalazła się pod panowaniem austriackim (...). Praca Franciszka Wasyla to poważne studium historyczne, dobrze zaplanowane, z jasno nakreślonymi celami poznawczymi i świetnie osadzone w płaszczyźnie przyjętego tu wycinka czasoprzestrzeni dziejów. Autor widzi zatem wyraźnie to, co najistotniejsze, (...) postrzega Galicję w strukturach Rzeczypospolitej, a jednocześnie bacznie zwraca uwagę na zachodzące zmiany porozbiorowe.

Z recenzji prof. Krzysztofa Zamorskiego

Rozprawa, trafnie określona przez autora jako „opowieść o Ormianach”, pokazuje, że można stworzyć pracę naukową, która obok niewątpliwych walorów poznawczych przedstawia też pewną wartość literacką.

Z recenzji prof. Zdzisława Budzyńskiego

Franciszek Wasyl – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii. Interesuje się demografią historyczną, dziejami Ormian polskich w XVIII–XX wieku. Sekretarz rocznika „Lehahayer”. Poszukiwacz i edytor źródeł dokumentujących obecność społeczności ormiańskiej w Polsce. Interesuje go także historia polskiej inteligencji i rozwój przedsiębiorczości w wieku XIX i na początku XX.

Książka wydana
pod patronatem

www.akademicka.pl

